

*До разової спеціалізованої Вченої ради
ДФ 41.884.081 Одеського державного
університету внутрішніх справ
65044, м. Одеса, вул. Успенська 1*

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, старшого
дослідника Політанського В'ячеслава Станіславовича на дисертацію
Гаманюк Любові Олександрівни «Інститут юридичного обов'язку
громадянина: механізм формування та реалізації», поданої на здобуття
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. За сучасних умов у вітчизняній юридичній науці дослідники здебільшого концентрують свою увагу на аналізі суб'єктивних прав людини, тоді як питання юридичних обов'язків продовжують залишатися менш дослідженими. Інститут юридичного обов'язку, хоча і є ключовим елементом правового статусу особи, досі не отримав всебічного комплексного висвітлення в загальнотеоретичній юриспруденції. Як справедливо зазначає авторка, незважаючи на значущість та практичну цінність цієї проблематики, у науковому дискурсі залишається багато нерозв'язаних питань теоретичного і прикладного характеру, особливо щодо механізмів реалізації юридичних обов'язків громадян. Наявні дослідження, присвячені окремим аспектам обов'язків (конституційним, екологічним, військовим тощо), не дають цілісного уявлення про систему юридичних обов'язків та специфіку їх реалізації. Отже, дисертація Л. О. Гаманюк заповнює помітну наукову прогалину, пропонує комплексний підхід до аналізу цього інституту, що поєднує теоретичний та прикладний аспекти. Своєчасність роботи підтверджується і її відповідністю стратегічним пріоритетам розвитку правової держави в Україні. Формування правосвідомого, відповідального

громадянського суспільства, здатного добровільно і сумлінно виконувати правові обов'язки, є необхідною умовою утвердження верховенства права. Таким чином, дослідження інституту юридичного обов'язку громадян має не лише наукове, а й велике практичне значення для забезпечення стабільності правопорядку та ефективності правової системи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою плану науково-дослідної роботи Одеського державного університету внутрішніх справ у контексті теми «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0123U103538), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри загальноправових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ – «Забезпечення прав і свобод особи в умовах транзитивного суспільства: сучасний вимір» на 2023-2026 рр. державний реєстраційний номер 0123U103760.

Структура та зміст роботи. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, які об'єднали 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. У вступі дисертаційної роботи авторкою обґрунтовано актуальність обраної теми, що зумовлюється як сучасним станом розвитку загальнотеоретичної юриспруденції, так і потребами практики правозастосування. Сформульовано мету дослідження, яка конкретизується через систему взаємопов'язаних завдань. Визначено наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне значення для подальшого розвитку інституту юридичного обов'язку та практичну цінність для вдосконалення правозастосовної діяльності. Висвітлено зв'язок дослідження з чинними науковими програмами, планами і тематиками. Надано інформацію щодо апробації основних положень дисертації на наукових заходах та оприлюднення результатів у публікаціях здобувача.

У першому розділі дисертаційного дослідження автор послідовно і ґрунтовно викладає загальнотеоретичні засади інституту юридичного

обов'язку громадянина в сучасних умовах та висвітлено питання актуального стану дослідження інституту юридичного обов'язку у правовій науці, що надало можливість виділити такі напрями: дослідження проблематики інституту юридичного обов'язку в контексті загальнотеоретичної юриспруденції, що зумовлено необхідністю аналізу його сутності, змісту, функцій у правовій системі; дослідження проблематики юридичного обов'язку у сфері публічного права, зокрема у галузях: конституційного права, військового права, екологічного права, податкового права; дослідження проблематики юридичного обов'язку у сфері приватного права, зокрема цивільного та сімейного права.

Авторкою здійснена спроба систематизації підстав класифікації юридичних обов'язків. Обґрунтовано, що необхідність класифікації юридичних обов'язків зумовлена потребами нормативного закріплення зобов'язань особи як суб'єкта суспільних правовідносин та визнано, що найпоширенішою класифікацією юридичних обов'язків є їх поділ на обов'язки людини та обов'язки громадянина.

Надано визначення юридичного обов'язку, який розуміється як одна із форм правового впливу, що спрямована на забезпечення виконання норм права через встановлення певних приписів, які є обов'язковими для дотримання та орієнтовані на свідоме виконання.

У другому розділі дисертаційного дослідження здійснено комплексне дослідження механізму формування юридичного обов'язку. З позиції історичного підходу систематизовано політико-правові ідеї, щодо формування інституту юридичного обов'язку та способи їх нормативного втілення. Генезис формування обов'язків людини представлено через хронологічний порядок розвитку соціальної організації людства. Обов'язки завжди були невід'ємною характеристикою будь-якої особи, що знаходило підтвердження як у правових джерелах минулого, так і в ідеях соціально-політичної думки. Проведений аналіз історичної ретроспективи формування інституту юридичного обов'язку дозволив дійти висновку, що історичний

досвід, міжнародна практика та національна унікальність довели цінність верховенства права, рівності та демократичності як ключових принципів розвитку інституту юридичного обов'язку громадянина.

Авторка акцентує увагу на особливостях механізму формування юридичного обов'язку, який представлено як складну системну структуру, що охоплює правові норми, юридичні факти, акти правозастосування та інструменти контролю за їх реалізацією.

Особливе значення у структурі розділу надано порівняльно-правовому аналізу юридичних обов'язків громадян у законодавстві зарубіжних держав. Конституційні обов'язки в зарубіжних державах охарактеризовано як вимоги, закріплені в положеннях основного закону, які держава висуває до своїх громадян та інших осіб, що перебувають на її території. Доведено, що юридичні обов'язки відображають відповідальність громадян перед державою, що є необхідним для забезпечення належного функціонування суспільної системи. Авторка правильно підкреслює, що на сучасному етапі інститут юридичного обов'язку громадянина орієнтується на принципи верховенства права, рівності та демократичності.

Сформульовано систему юридичних обов'язків в сучасних зарубіжних державах: 1) фундаментальні (основоположні) обов'язки громадян; 2) додаткові обов'язки які мають поодинокі закріплення у законодавстві зарубіжних країн; 3) унікальні у світовому масштабі обов'язки громадян.

Третій розділ дисертації присвячений дослідженню правового механізму реалізації юридичного обов'язку. Дисертантка доводить, що важливою умовою національної безпеки України є військовий обов'язок, а його реалізація виступає складовою забезпечення обороноздатності держави, наводить приклади юридичних обов'язків в умовах воєнного стану та виокремлює основні напрямки вдосконалення виконання військового обов'язку. Позитивним аспектом є узагальнення рекомендацій щодо ключових обов'язків держави у сфері освіти. Визначено елементи правового механізму реалізації екологічних обов'язків та обов'язку зі сплати податків.

Загалом, третій розділ демонструє високий рівень аналітичності та нормативно-орієнтованого мислення автора. Представлені у ньому висновки та пропозиції є науково обґрунтованими, практично значущими та такими, що відповідають вектору євроінтеграційного розвитку України у сфері прав людини. З огляду на викладене, можемо зауважити, що поставлені у дисертації мета та завдання вирішені, а основні результати – висвітлено у розгорнутих та аргументованих висновках.

Наукова обґрунтованість положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Положення, викладені у науковій роботі Л. О. Гаманюк, відзначаються високим рівнем наукової обґрунтованості та комплексно охоплюють увесь спектр проблематики, що визначена темою дисертаційного дослідження. Така ґрунтовність забезпечена належним та коректним використанням методологічного інструментарію, а також ретельно сформованій дослідницькій базі. Теоретична складова базується на всебічному аналізі наукових джерел як вітчизняного, так і зарубіжного походження у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, конституційного права, галузевих юридичних наук. Нормативно-правова база дисертаційного дослідження включає вітчизняне законодавство, міжнародні правові акти, законодавство зарубіжних держав, а також матеріали законопроектів. Емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять дані соціологічних і статистичних досліджень, здійснених провідними аналітичними центрами України, матеріали засобів масової інформації, інтернет-ресурси та довідкові видання. Теоретичні та практичні висновки дослідження ґрунтуються на аналізі нормативно-правових матеріалів різних галузей права: конституційного, кримінального, адміністративного, цивільного, екологічного, податкового, військового права та інші, що надало дослідженню практичної цінності та емпіричної достовірності.

Наукова новизна представлених теоретичних результатів, проведених здобувачкою досліджень. Авторкою проведено наукове дослідження, в якому комплексно, з використанням сучасних методів

наукового пізнання та врахуванням новітніх досягнень теорії та практики сучасної юридичної науки, здійснено комплексне наукове дослідження виявлення закономірностей та особливостей механізму формування та реалізації юридичного обов'язку громадянина в сучасних умовах. Серед основних розроблених положень, що розв'язують конкретні наукові завдання, мають характер концептуальних і відповідають критеріям наукової новизни, слід відмітити такі:

у перше:

- виокремлено напрями сучасних наукових досліджень інституту юридичного обов'язку громадянина: 1) дослідження проблематики інституту юридичного обов'язку в контексті загальнотеоретичної юриспруденції; 2) дослідження проблематики юридичного обов'язку у сфері публічного права (конституційного права, військового права, екологічного права, податкового права); 3) дослідження проблематики юридичного обов'язку у сфері приватного права (цивільного та сімейного права);

- запропоновано підхід до класифікації юридичних обов'язків через теорію поколінь прав і свобод людини, відповідно до їхнього історичного розвитку: перше покоління обов'язків людини та громадянина (друга половина XVIII – початок XX століття), включає обов'язки зумовлені переважно публічними інтересами (захист/оборона держави, військовий обов'язок); друге покоління обов'язків людини і громадянина (друга половина XX століття), характеризується появою обов'язків, зумовлених індивідуальними інтересами, з збереженням пріоритету обов'язків перед державою; третє покоління обов'язків людини і громадянина (кінець XX століття до сьогодення) відрізняється формалізацією нових обов'язків, зумовлених індивідуальними інтересами, та їх пріоритетом;

- представлено механізм формування та реалізації юридичних обов'язків через призму соціально-історичних факторів;

визначено фактори впливу на ефективність механізму реалізації юридичних обов'язків: якісне нормативне правове регулювання та ефективне

законодавство; рівень правосвідомості та правової культури особи; моральні-психологічні настанови індивіда; дієвість національної системи правового та патріотичного виховання; правова освіта та правова самоосвіта; правове інформування особистості і популяризація правових знань серед населення.

удосконалено:

- знання про інститут юридичного обов'язку, який представлено через призму соціально-історичних факторів, що визначають його формування та реалізацію;

- з позиції історичного підходу систематизовано політико-правові ідеї, щодо формування інституту юридичного обов'язку та способи їх нормативного впровадження;

- доведено, що в умовах повномасштабного вторгнення в Україну, особливого значення набуває проблематика виконання юридичних обов'язків, зокрема у сфері публічного права;

- з урахуванням зазначених тенденцій сформульовано авторську дефініцію «юридичний обов'язок», який розуміється як одна із форм правового впливу, що спрямована на забезпечення виконання норм права через встановлення певних приписів, які є обов'язковими для дотримання та орієнтовані на свідоме виконання.

набули подальшого розвитку:

- ідея про роль юридичного обов'язку у процесі демократичного розвитку суспільства, зокрема, доведено, що якість реалізації юридичного обов'язку може виступати маркером правової свідомості суспільства і авторитету держави в суспільстві;

- знання про конституційні обов'язки в інших державах, під якими розуміються вимоги, визначені державою в положеннях основного закону, відносно громадян держави та інших осіб, що перебувають на її території. Юридичні обов'язки відображають відповідальність громадян перед державою, що необхідно для забезпечення належного функціонування суспільної системи;

- характеристика системи юридичних обов'язків у сучасних державах, які закріплені у конституціях та правових актах держав, до яких віднесено: 1) фундаментальні (основоположні) обов'язки громадян: дотримання вимог чинного законодавства, виконання обов'язку з захисту Вітчизни, турбота про стан навколишнього природного середовища, своєчасна сплата податків, збереження культурної спадщини, отримання освіти, обов'язок батьків забезпечувати належний догляд і виховання дітей; 2) додаткові обов'язки які мають поодинокі закріплення у законодавстві інших країн: обов'язок працювати; обов'язок працювати в екстрених ситуаціях, обов'язки пов'язані із приватною власністю; 3) унікальні у світовому масштабі обов'язки громадян: додаткові обов'язки у надзвичайних ситуаціях; охорона та захист державної (громадської) власності; обов'язки, пов'язані зі здоров'ям; політичні обов'язки; обов'язок здійснювати планування народжуваності; обов'язок збереження та дотримання благородних ідеалів, які надихають на національну боротьбу за свободу та інші.

Таким чином, ступінь наукової новизни дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків і сформульованих рекомендацій відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, використовуються у: науково-дослідній діяльності – для подальшого розроблення методологічних, теоретичних, практичних питань інституту юридичного обов'язку, основ правового статусу особи; правотворчій сфері – для удосконалення правових механізмів формування юридичних обов'язків з урахуванням актуальних потреб суспільства; правозастосовній діяльності – для удосконалення практики реалізації юридичних обов'язків людини і громадянина; викладацькій діяльності – під час викладання навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Екологічне право», «Податкове право», «Військове право».

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 11 наукових публікаціях, серед яких 5 статті у виданнях, включених Міністерстві освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та шести тез – у збірниках науково-практичних та науково-теоретичних конференцій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення результатів дисертаційного дослідження, винесені узагальнення і висновки обговорено на засіданнях кафедри загальноправових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ та оприлюднено на наступних наукових заходах: Всеукраїнській науковій конференції, яка присвячена пам'яті професора О. К. Вишнякова «Правові проблеми цивілізаційного вибору України» (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет конференції «Стан та перспективи розвитку адміністративного права України» (м. Одеса, 22 жовтня 2021 р.); науково-практичних круглих столах «Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні» (м. Одеса, 18 листопада 2021 р.) та «Конституція України як Основний Закон держави і громадянського суспільства» (м. Одеса, 24 червня 2022 р.); XIV Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку в контексті євроінтеграції» (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.); XV Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку в контексті євроінтеграції» (м. Одеса, 09 грудня 2022 р.)

Відсутність порушення академічної доброчесності. За результатами аналізу роботи порушень вимог академічної доброчесності не встановлено, під час використання в роботі наукових результатів, ідей, думок і матеріалів інших авторів, здобувачем здійснено посилення на їх публікації. Реального або потенційного конфлікту інтересів у офіційного опонента щодо здобувача,

її наукового керівника та інших членів разової спеціалізованої вченої ради немає.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно та високо оцінюючи проведене дисертанткою дослідження, необхідно звернути увагу на наявність окремих положень, що можуть бути предметом для дискусії під час публічного захисту дисертації, серед яких:

1. Дисертантка охопила надзвичайно широкий спектр питань – від теоретичних основ до конкретних галузевих обов'язків у публічному і приватному праві. Такий підхід з одного боку, є безумовною перевагою роботи, яка дає цілісне бачення інституту юридичного обов'язку. З іншого боку, така широта іноді не дозволяє приділити рівномірно глибоку увагу кожному аспекту. Наприклад, у роботі менше висвітлено специфіку обов'язків у сфері приватного права. Можливо, варто було більш детально проаналізувати ці обов'язки або звузити фокус лише до публічно-правових аспектів, які фактично домінують у дисертації.

2. Хоча у дисертації йдеться про юридичний обов'язок, як форми правового впливу, проте не завжди чітко авторкою відмежовано його від суміжних понять, зокрема морального чи соціального обов'язку. Було б доцільно окреслити критерії, за якими правовий обов'язок набуває імперативної, юридично обов'язкової сили, порівняно з іншими формами нормативного регулювання.

3. Під час вивчення тексту дисертаційного дослідження виникло запитання - який саме позитивний досвід зарубіжних країн відносно закріплення юридичного обов'язку варто запозичити задля вдосконалення механізму формування та реалізації юридичного обов'язку громадянина для України ?

Загалом, викладені зауваження мають дискусійний характер і суттєво не впливають на високу оцінку дисертації як актуального, якісного, послідовного завершеного наукового дослідження, у якому вирішено окрему наукову проблему.

Загальний висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Узагальнюючи викладене, можемо зауважити, що дисертація «Інститут юридичного обов’язку громадянина: механізм формування та реалізації» є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана здобувачем особисто, містить нові науково-обґрунтовані теоретичні результати проведених ним досліджень, що мають важливе значення для розвитку науки. Вона відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від № 341 від 21 березня 2022 року, № 502 від 19 травня 2023 року, № 507 від 03 травня 2024 року), а також Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 року), а її авторка – Любов Олександрівна Гаманюк, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, старший дослідник,
начальник відділу науково-організаційного
забезпечення діяльності президії, відділень та
наукових установ Національної академії
правових наук України

В’ячеслав ПОЛІТАНСЬКИЙ